

УДК 378.22:159.923“712”

КРИКЛЯ Катерина Петрівна

*асистент кафедри психології Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩІ

У статті представлені результати теоретичного аналізу проблеми професійного становлення особистості під час навчання у вищій. Розглянуто суть процесу професійного становлення і розвитку фахівця через категорію професійної свідомості, показником динамічності якого у процесі фахової підготовки виступає професійне самовизначення. Проаналізовано роль динаміки ставлення особистості до себе у процесі професійного самовизначення. Схарактеризовані особливості професійної самосвідомості та професійного самоставлення як передумови професійного становлення майбутнього психолога. Окреслені можливості управління процесом професійного становлення майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійне становлення, професійне самовизначення, професійно важливі якості, професійна самосвідомість, професійне самоставлення.

Постановка проблеми. В сучасних соціально-економічних умовах через їх суперечність та нестабільність зростає потреба у фахівцях, що мають здатність, з одного боку, ефективно реалізовувати цінності гуманістично спрямованої професійної діяльності, а з іншого – максимально реалізовувати власну суб'єктність в її умовах. Особливого значення це набуває у тому випадку, коли особистість фахівця виступає одним із основних інструментів здійснення його професійної діяльності. З огляду на це, рівень вимог до особистості психолога невідмінно підвищується, що зумовлює зміну вимог і до процесу його професіоналізації, оскільки саме у ньому відбувається не лише розвиток особистісних структур, але й специфічна інтеграція особистісних властивостей та якостей, формування особистості як цілісної системи.

Специфіка роботи практичного психолога, система методів, які він застосовує в процесі вирішення професійних завдань, вимагають високого рівня його особистісного розвитку, зокрема особистісних якостей, які є важливим інструментом його професійної діяльності та передбачає постійне пізнання ним самого себе, позитивну Я-концепцію й самоставлення, психокорекцію власних проблем.

Особливо це стосується процесу навчання у вищій школі, коли відбувається інтенсивне професійне становлення студента як фахівця. Професійне становлення, професійне зростання особистості майбутнього психолога як професіонала входить нині до кола пріоритетних завдань вищої школи, тож особливої уваги потребує вивчення складових цього процесу, його психологічних детермінант та умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє констатувати, що у психології досить детально досліджені різноманітні аспекти професійного становлення особистості (О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Б. Боришевський, Л. Виготський, В. Дружинін, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Д. Зиглер, А. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. М'яшищев, Г. Олпорт, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Хьел, К. Юнг та ін.).

Професійне становлення, розглядається у психологічній літературі у контексті загальної проблеми життєвого становлення особистості. Як окремі аспекти проблеми професійного становлення вченими досліджувалися: розвиток особистості у процесі професійної діяльності, професійне самовизначення та деструкції, кризи професійного становлення, умови та ефективність професійної діяльності, адаптація людини до професійної діяльності, самодіяльність професійного становлення.

Проблема професійного становлення майбутнього психолога досить широко представлена у працях О. Бондаренко, С. Васьківської, Ж. Вірної, В. Власенко, Л. Долинської, О. Дусавицького, П. Горностай, Т. Говорун, Є. Заїки, О. Іванової, В. Карікаша, Н. Коломінського, Н. Крейдуна, С. Максименка, В. Панка, Н. Пов'якель, Ю. Приходько, К. Седих, Т. Тітової, Л. Терлецької, Л. Уманець, Н. Шевченко, Н. Чепелевої, Т. Щербакової, Т. Яценко та інших. Ними висвітлюються питання актуальності особистісного зростання психолога під час навчання, розвитку його професійного мислення, комунікативної сфери, ціннісно-смиислового ставлення до професії; розглядаються умови формування професійно значущих якостей; визначається роль активних методів навчання та інтерактивних методик у процесі професійної підготовки; характеризується вплив виховного чинника на становлення особистості майбутнього психолога, особливості його підготовки до різних аспектів професійної діяльності тощо.

Разом із тим, проблема професійного становлення майбутнього психолога зберігає свою актуальність у зв'язку з відсутністю у психології усталеної системи поглядів на розуміння закономірностей

становлення професіонала, суперечливістю окремих положень в існуючих підходах до даної проблеми. Суттєвого уточнення потребують питання динаміки формування особистісних підструктур на різних етапах професійного шляху, маловивченими залишаються закономірності формування професійно важливих якостей, їх динаміка в ході професіоналізації та особливості взаємодії професійного та життєвого шляху особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічній науці спостерігається неоднозначність у розумінні поняття «професійне становлення» представниками різних наукових підходів. У працях Г. Балла, Є. Зеєра, Є. Клімова та інших представників діяльнісного підходу професійне становлення розглядається як процес включення людини у професію, проходження нею певних етапів професійного розвитку, основними показниками якого вважаються формування професійного досвіду та професійно важливі якості [4; 6]. З позицій системно-структурного підходу, професійне становлення особистості розглядається через взаємозв'язок і цілісність професійних здібностей та професійно важливих якостей, що зумовлюють успішність діяльності [10; 11]. Представники ціннісно-мотиваційного напрямку (О. Борисова, І. Сапогова, В. Сержантов, В. Шадриков та ін.) основним аспектом професійного становлення вважають розвиток професійної мотивації на основі формування ціннісних орієнтацій [13].

Професійне становлення дослідники даної проблеми (А. Маркова, Т. Кудрявцев, В. Бодров) ототожнюють із процесом професіоналізації особистості, зазначаючи, що його результуючими аспектами є набуття соціальної зрілості, розвиток нових професійно важливих якостей особистості, перехід на наступний рівень професіоналізму. Ефективність професійного становлення, згідно їх позиції, визначається об'єктивними показниками, які дозволяють оцінити міру відповідності особистості вимогам професії, та суб'єктивними, що виявляють ступінь відповідності професійної діяльності вимогам особистості [1; 8; 9].

У сучасній психологічній літературі склалася традиція розгляду професійного становлення через аналіз його стадій або періодів. Як критерії поділу процесу професійного становлення на стадії вчені називають ставлення особистості до професії та рівень виконання нею професійної діяльності (Т. Кудрявцев); рівень професіоналізму особистості (К. Маркова); ступінь професійної зрілості (Дж. Сьюпер); соціальну ситуацію розвитку та провідну діяльність (Є. Зеєр).

Сучасний погляд на професійне становлення передбачає його розуміння в контексті загальної проблеми життєвого становлення

особистості як процесу її прогресивної зміни під впливом професійної діяльності та власної активності, спрямованої на самовдосконалення та самоздійснення (О. Бодальов, Є. Клімов, М. Пряжников та інші); як детермінований соціальною ситуацією розвитку та провідною діяльністю розвиток суб'єкта професійної діяльності, що визначає набуття особистістю соціальної зрілості [11].

Взаємопов'язаними компонентами професійного становлення Є. Зеєр називає формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих і професійно важливих якостей та їх інтеграцію, готовність до постійного професійного росту, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей особистості. Важливими психологічними передумовами успішного професійного становлення виступають сформований інтелектуальний потенціал, адекватна самооцінка, емоційна зрілість і саморегуляція особистості [4].

Найчастіше професійне становлення характеризується як продуктивний розвиток особистості у процесі засвоєння професійної діяльності, в якому виділяються певні стадії, послідовність проходження яких забезпечує набуття професіоналізму фахівця. При цьому підкреслюється, що стабільні етапи професійного становлення чергуються з кризовими, а успішність переходу від однієї стадії до іншої пов'язана з адекватними уявленнями та відповідним ставленням фахівця до подальшої професійної діяльності [14]. Особливої уваги в процесі професійного становлення особистості заслуговує етап навчання у вищому навчальному закладі, оскільки саме цей період є сензитивним до розвитку професійних якостей студента [2; 8; 13].

Сутність професійного становлення під час навчання у вищій школі становить професійне самовизначення, яке, водночас, виступає одним із показників його динамічності [3; 7; 12]. На думку А. Маркової, динаміка професійного самовизначення визначається зміною ставлення особистості до себе та зміною критеріїв такого ставлення. Потреба у самовизначенні, його рівень обумовлюються системою ставлень, в якій знаходиться людина та ступенем її зрілості. Стійкі системи ставлень суб'єкта (до праці, до себе, до інших) у професійній діяльності утворюють професійний менталітет особистості та визначають її професійні позиції.

Основними результативними аспектами професійного становлення на етапі професійного навчання є професійна спрямованість, компетентність, соціально значущі та професійно важливі якості, готовність до професійного зростання.

Під професійно важливими якостями більшість дослідників розуміють ті якості людини, що, впливаючи на ефективність здійснення професійної діяльності, водночас змінюються й відшліфовуються у ній. До професійно важливих якостей дослідники даної проблеми відносять психічні процеси, психічні стани, мотиви, ставлення. У дослідженнях Н. Амінова та М. Молоканова визначені такі професійно важливі якості практичного психолога, як готовність до контактів; загальна інтелектуальність; уміння підтримувати контакти; емоційна заразливість, емпатія, атракція тощо. Роль професійно важливих якостей у процесі професійного становлення є різною: на початкових етапах вони є більш значимими, тоді як на рівні майстерності їх значення практично нівелюється. Професійно важливі якості А. Маркова аналізує через мотиваційно-сміслову та операціональну сфери професіоналізму. На її думку, до мотиваційно-сміислової сфери відносяться інтереси, мотиви та цілі, тоді як операціональну сферу утворюють професійні здібності, професійна свідомість, професійне мислення та інші.

Одним із важливих компонентів операціональної сфери професіоналізму є професійна свідомість та самосвідомість [8]. Під професійною свідомістю Н. Шевченко розуміє психічне утворення, що інтегрує у певні структуровані програми професійних дій професійні знання та вміння, а також знання людини про саму себе як представника певної професії. Дослідниця наголошує, що професійна свідомість є найголовнішою категорією, що реально відображає сутність професійного становлення і розвитку фахівця [16].

На провідній ролі професійної самосвідомості у професійному розвитку суб'єкта наголошують С. Васьковська, А. Деркач, В. Козієв, Л. Мітіна, Т. Миронова, О. Москаленко, О. Шарапов. При вивченні професійної самосвідомості дослідники опираються на вже вивчені особливості, властивості та функції самосвідомості особистості.

Професійну самосвідомість розуміють як комплекс уявлень людини про себе як професіонала, цілісний образ себе як професіонала, систему ставлень до себе як до професіонала (А. Маркова); усвідомлення людиною себе у просторі професійної діяльності (Л. Мітіна, А. Риднова); усвідомлення своєї приналежності до певної професійної групи (Б. Паригін); вибіркову діяльність самосвідомості особистості, визначену завданнями професійного самовизначення, усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності (П. Шавір); внутрішньоособистісний механізм, що забезпечує процес професіоналізації (О. Шарапов). Розвиток професійної самосвідомості виражається у рівні сформованості узгодженості, цілісності її

складових. Також значну роль у цьому процесі відіграє усвідомлення суб'єктом діяльності власної приналежності до професійної спільноти.

Високий рівень розвитку професійної самосвідомості, адекватна та стійка «Я-концепція» зумовлюють конструктивну професійну поведінку, що дозволяє психологу долати професійні та особистісні труднощі. Продуктом розвитку професійної самосвідомості виступає «Я-концепція», яка є особистісним ресурсом та відіграє ключову роль у формуванні результатів професійної поведінки, успішному аналізі проблемних ситуацій, плануванні, контролі, перетворенні професійної діяльності та себе як її суб'єкта [12]. Під професійною самосвідомістю практичного психолога на етапі підготовки у вищому навчальному закладі ми розуміємо усвідомлення психологом себе у просторі своєї майбутньої професії і діяльності, в системі власної особистості.

У відповідності до будови самосвідомості у структурі професійної самосвідомості традиційно виділяються когнітивний («Я-розуміння»), афективний («Я-ставлення») та конативний компоненти («Я-поведінка»), які змістовно включають специфічні характеристики, що обумовлюють саморозвиток і самоактуалізацію суб'єкта у професійній діяльності. Когнітивний аспект професійної самосвідомості змістовно характеризується знанням про себе та розумінням себе як професіонала, афективний – системою ставлень до себе як фахівця та власної професійної компетентності, конативний – тенденцією діяти по відношенню до себе як до професіонала та реальними діями, спрямованими на регуляцію професійної діяльності, самовдосконалюватись та саморозвиватись.

Особливий інтерес для нашого дослідження представляє змістовно-структурний аналіз афективного (емоційно-ціннісного) компоненту професійної самосвідомості, який описується через категорію ставлення. К. В. Карпинський розглядає професійне самоставлення як динамічну систему смислових структур і процесів, які орієнтують людину в зв'язках між її індивідуальними властивостями і процесами реалізації професійних мотивів і цінностей, а також регулюють її професійну поведінку, трудову діяльність та ділове спілкування. Тобто джерелом ставлення до себе та відображеного в ньому професійного смислу «Я» є мотиви та цінності, якими людина керується у власному професійному житті. На рівні індивідуальної свідомості об'єктивні ставлення, що породжують смисл «Я», набувають форми емоційних переживань і самооцінних суджень особистості про себе як суб'єкта праці [5].

У витоках професійного самоствавлення, яке детермінує ефективність професійної діяльності майбутнього практичного психолога, лежить позитивне ставлення до себе, визнання особистісної цінності.

У своєму дослідженні ми трактуємо самоствавлення як смислове особистісне утворення, яке має для суб'єкта непорушну значущість та виступає індикатором його успішної самореалізації як особистості [9]. Ставлення до себе опосередковується ставленням до інших (Л. Гозман, А. Петровський) та включає в себе взаємодію оцінної та емоційно-ціннісної підсистем (Р. Бернс, С. Пантілеєв). Воно забезпечує здатність особистості до саморегуляції та самоконтролю, обумовлює особливості її самовизначення.

Як і професійна самосвідомість, ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності виконує функцію психічної регуляції професійної діяльності. Відображаючи об'єктивний смисл «Я» у професії, самоствавлення регулює трудову діяльність, ділове спілкування суб'єкта з огляду на об'єктивні закономірності взаємодії індивідуальних властивостей зі специфічними факторами конкретної професійної діяльності і робочого середовища. Професійне самоствавлення виступає як одна зі складових професійного становлення особистості.

Йдучи за К. Карпінським та О. Шараповим, ми розглядаємо професійну діяльність і ставлення особистості до себе як до суб'єкта професії через їх взаємну обумовленість. З одного боку, формування професійного самоствавлення детермінується взаємодією індивідуальних властивостей людини з предметом, умовами праці у процесі трудової діяльності, а з іншого – ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності підпорядковує її перебіг сталому об'єктивному професійному смислу «Я».

За О. Шараповим, структура професійного самоствавлення майбутнього психолога за характеризується сукупністю ставлень до себе як фахівця та до себе як особистості [15]. Зміна ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності і співвідношення між його компонентами часто пов'язана із внутрішньоособистісними конфліктами, що виступають індикатором загрози цілісності «Я», руйнування самоідентичності, наслідками чого є суб'єктивний характер відображення психологом дійсності та його упередженість у сприйнятті інших. Конфліктний характер ставлення до себе майбутнього фахівця сигналізує про бар'єри у процесі його

самоадаптації, інтенційним об'єктом якої виступають внутрішні стани, власні характерологічні ознаки, недоліки та переваги, рішення, вчинки.

Високий рівень професійної самосвідомості, конструктивний позитивний розвиток спеціаліста детермінуються позитивним ставленням до себе, «іншого» та майбутньої професії. Водночас професійна самосвідомість сама є внутрішньоособистіним механізмом, що забезпечує здійснення процесу професіоналізації майбутнього фахівця.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Теоретичний аналіз особливостей професійного становлення майбутнього психолога дає підставу стверджувати, що зміст поняття «професійне становлення» представниками різних психологічних напрямів розуміється неоднаково і потребує уточнення. Сучасний погляд на професійне становлення передбачає його розуміння як продуктивного розвитку особистості в процесі засвоєння нею професійної діяльності.

Суть процесу професійного становлення і розвитку фахівця розкривається через категорію професійної свідомості, а показником його динамічності у процесі фахової підготовки виступає професійне самовизначення. Динаміка професійного самовизначення визначається зміною ставлення особистості до себе та зміною критеріїв такого ставлення. Результуючими аспектами професійного становлення особистості на етапі професійної підготовки виступають професійна спрямованість, компетентність, соціально значущі та професійно важливі якості; готовність до професійного зростання.

Професійна діяльність, як і професійний розвиток майбутнього фахівця, детермінуються станом його професійної самосвідомості. Остання визначається усвідомленням майбутнім психологом себе у просторі професії і діяльності, в системі власної особистості.

Ключовим компонентом професійної самосвідомості виступає професійне самоставлення, яке є динамічною системою смислових структур і процесів, що відображає співвідношення індивідуальних властивостей людини із її професійними мотивами та цілями, а також здійснює функцію регуляції професійної діяльності. Ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності є однією із складових процесу професійного становлення майбутнього практичного психолога. Управління процесом професійного становлення майбутнього фахівця-психолога під час навчання у вищому навчальному закладі може здійснюватися шляхом планомірного формування у нього позитивного ставлення до себе.

Список використаних джерел

1. Вірна Ж. П. Мотиваційно-смилова регуляція у професіоналізації психолога / Ж. П. Вірна. – Луцьк : РВВ «Вежа» ; ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 320 с.
2. Гинзбург М. Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема / М. Р. Гинзбург // Вопросы психологии. – 1988. – №2. – С. 19-26.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. Карпинский К. В. Профессиональное самоотношение личности и методика его психологической диагностики : моногр. / К. В. Карпинский, А. М. Кольшко. – Гродно : ГрГУ, 2010. – 140 с.
5. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов н/Д. : “Феникс”, 1996. – 512 с.
6. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев, Е. В. Шелобанова // Вопросы психологии. – 2001. – №1. – С. 57-65.
7. Маркова А. К. Психология профессионализма: Учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / А.К.Маркова. – М. : Высшая школа, 1996. – 456 с.
8. Митина Л. М. Формирование профессионального самосознания учителя / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С. 58-64.
9. Пантилеев С. Р. Строеие самоотношения как психологическая проблема. / С.Р. Пантилеев // Психология самосознания: Хрестоматия / Сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: БахраХ. – М., 2003. – С.208-220.
10. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков. – М. : УРАО, 2002. – 160 с.
11. Пряжников, Н. С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе / Н. С. Пряжников // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 62-72.
12. Селезнева, Н. Т. Изучение процесса личностно-профессионального становления будущих психологов / Н. Т. Селезнева, Н. Г. Иванова // Психология обучения (Журнал). – 2007. – №12. – С.80-88.
13. Сурякова М. В. Психологічні особливості кар'єрних очікувань майбутніх інженерів-металургів у процесі професійного становлення : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. психол. Наук : спец. 19.00.03. «психологія праці; інженерна психологія» / М. В. Сурякова. – Харків, 2009. – 22 с.
14. Шарапов А. О. Структура, динамика и условия развития эмоционально-оценочного компонента профессионального самосознания у студентов психологов [Электронный ресурс] / А. О. Шарапов // Социально-психологические проблемы профессионализации личности. – 2011. – Режим доступа к журн.: <http://www.site/konfer/Home/2-sekcia>
15. Шевченко Н. Ф. Становлення професійної свідомості практичних психологів у процесі фахової підготовки: Монографія / Н. Ф. Шевченко – К. : Міленіум, 2005. – 298 с.

Е.П. Крыкля

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩЕГО ПСИХОЛОГА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

В статье представлены результаты теоретического анализа проблемы профессионального становления личности во время обучения в вузе. Рассмотрена суть процесса профессионального становления и развития специалиста через категорию профессионального сознания, показателем динамичности которого в процессе профессиональной подготовки выступает профессиональное самоопределение. Проанализирована роль динамики отношения личности к себе в процессе профессионального самоопределения. Охарактеризованы особенности профессионального самосознания и профессионального самоотношения как предпосылки профессионального становления будущего психолога. Определены возможности управления процессом профессионального становления будущего специалиста.

***Ключевые слова:** профессиональное становление, профессиональное самоопределение, профессионально важные качества, профессиональное самосознание, профессиональное самоотношение.*

К. Krykля

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL DEVELOPMENT DURING STUDYING AT THE UNIVERSITY

The article is devoted to the problem of personality's professional becoming during studying at higher educational establishment. Essence of process of the professional becoming and development of specialist is considered through the category of professional consciousness. Professional self-determination serves as indicator of professional development's dynamic during the professional training. The role of self-relation's dynamic in the process of professional self-determination is analyzed. The dynamics of professional self-determination is determined by the change of relation of personality to itself and change of criteria of such relation.

Author determined the feature of professional self-consciousness and professional self-relation as a prerequisite for psychologist's future professional development. The possibilities of process control of the future specialist's professional becoming are outlined. The necessity of creating a positive self-relation of future psychologists to overcome interpersonal conflicts, the deformed perception of their own experience is grounded.

***Keywords:** professional becoming, professional self-determination, professional qualities, professional self-consciousness, professional self-relation.*

Надійшла до редакції 26.05.2016 р.